

TRGOVAČKI ODNOSI ZETE I DUBROVNIKA
OD 1385. DO 1403. GODINE

Marijan PREMOVIĆ

Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet, Danila Bojovića bb, 81400 Nikšić, Crna Gora
e-mail: premovicmarijan@yahoo.com

IZVLEČEK

Članek predstavlja trgovske odnose med Zeto in Dubrovnikom v času vladavine zetskega gospoda Đurađa II. Stracimirovića Balšića, v času, ko je leta 1385 prišel na oblast, do njegove smrti leta 1403. Najpomembnejši viri za prikaz trgovskih povezav so hranjeni v Državnem arhivu v Dubrovniku. Za to delo so poleg relevantne zgodovinske literature uporabljeni tudi objavljeni in neobjavljeni viri iz tega arhiva (*Diversa Cancellariae*, *Diversa Notariae*, *Reformationes i Lettere e commissioni di Levante*). Gospodarski razvoj Dubrovnika je v zadnjih desetletjih 14. in v prvih letih 15. stoletja pritegnil prebivalce iz zetskih mest, v glavnem iz Ulcinja in Bara. Kotor ni bil del ozemlja Balšićev, zato ni predmet naše razprave. V manj kot pol leta po prihodu na oblast v Zeti je Đurađ II. izdal listino Dubrovčanom (27. januarja 1386), s katero je potrdil prijateljstvo in podeljene trgovske svoboščine. Izdelan je opis in diplomatska analiza te listine s spremljajočimi pojasnili. Trgovski promet je potekal po kopnem in morju. Struktura blagovne menjave je bila naslednja: iz Dubrovnika so uvažali žito, sol, tkanine in gradbeni material, iz Zete pa so izvažali les, maslo (olje) in ribe. Na podlagi dokumentov smo prikazali obseg in vrednost kreditnega zadolževanja prebivalcev Zete ter oblikovanje trgovskih družb. Manjše število zetskih trgovcev je s trgovanjem uspelo in pridobilo bogastvo pri poslovanju, tako da so v skladu z veljavnimi pogoji pridobili status dubrovniških meščanov. Trgovske odnose je zaznamovalo veliko uspešnih povezav, vendar je zaradi vojnih konfliktov na tem območju, epidemij kuge, pobiranja carin in napadov na dubrovniške trgovce, zlasti v letih 1395, 1396, 1397 in 1403, prihajalo tudi do manjših prekinitev trgovanja. Članek je poskus razširitve dosedanjih spoznanj na podlagi virov, ki v zgodovinopisju še niso bili obravnavani.

Ključne besede: trgovina, Zeta, Dubrovnik, Đurađ II Stracimirović Balšić, trgovske poti, carine, posojila

LE RELAZIONI COMMERCIALI TRA ZETA E DUBROVNIK
DAL 1385 AL 1403

SINTESI

Nell'articolo abbiamo presentato le relazioni commerciali tra Zeta e Ragusa (Dubrovnik), sotto il regno del sovrano di Zeta Đurađ II Stracimirović Balšić, a

partire dalla sua ascesa al potere nel 1385 fino alla sua morte nel 1403. Le fonti più importanti riguardo le relazioni commerciali sono conservate nell'Archivio di Stato di Ragusa. Oltre alla letteratura storica rilevante, sono state utilizzate fonti edite e inedite del suddetto archivio (Diversa Cancellariae, Diversa notariae, Reformationes e Lettere e commissioni di Levante). Lo sviluppo economico di Ragusa negli ultimi decenni del Trecento e nei primi anni del Quattrocento attirava la popolazione delle città di Zeta, in primo luogo gli abitanti di Ulcinj e Bar. Kotor non faceva parte del territorio di Balšić e pertanto non è argomento del nostro saggio. In meno di sei mesi dopo l'ascesa al trono di Zeta, Đurađ II emanò una carta agli abitanti di Ragusa (il 27 gennaio 1386) per confermare l'amicizia e la donata libertà di poter esercitare il commercio. L'articolo propone anche la descrizione e l'analisi diplomatica di questa carta, con le spiegazioni di riferimento. Il traffico commerciale si svolgeva via terra e per mare. La struttura dello scambio commerciale era la seguente: da Ragusa venivano importati i cereali, il sale, i tessuti e i materiali da costruzione, mentre da Zeta si esportava legno, i grassi (l'olio) e pesce. Sulla base di documenti, abbiamo descritto la mole e il valore dell'indebitamento degli abitanti di Zeta a mezzo dell'assunzione dei prestiti e la costituzione delle società commerciali. Un piccolo numero di commercianti di Zeta, avendo acquisito ricchezza con l'esercizio del commercio, riuscì ad avere successo e, pertanto, secondo le previste condizioni, ottene la cittadinanza ragusea. Le relazioni commerciali sono state caratterizzate da collegamenti favorevoli, ci furono però anche, soprattutto negli anni 1395, 1396, 1397 e nel 1403, brevi fasi di stallo, causate sia dalle guerre sul territorio, che dalla peste e dagli obblighi di pagamento dei dazi doganali e dagli assalti contro i commercianti ragusei. L'articolo presenta un tentativo di ampliare le precedenti conoscenze basandosi su fonti che finora non sono state prese in considerazione.

Parole chiave: commercio, Zeta, Dubrovnik, Đurađ II Stracimirović Balšić, vie commerciali, dogana, prestiti

DOLAZAK ĐURAĐA II NA VLAST U ZETI 1385. GODINE
I PRVI KONTAKTI SA DUBROVNIKOM

Kada je zetski gospodar Balša II poginuo, 18. rujna 1385. godine u sukobu s Osmanlijama na Saurskom polju nedaleko od Berata, vlast u Zeti pripala je njegovom sinovcu Đurađu II Stracimiroviću Balšiću (1385.–1403.). Balšina pogibija bila je povod da protivnici razgrabe dio njegovih zemalja, odmetanjem vlastelinskih obitelji koje su gospodarile pojedinim djelovima Zete i sjeverne Albanije. Đurađ II gospodario je Zetom i djelovima sjeverne Albanije sa gradovima Skadrom, Drivastom i Lješom. Njegov teritorij je bio znatno smanjen, tijekom 1387. godine albanska porodica Dukadžina osvojila je Lješ, a u lipnju 1393. predali su ga Veneciji.¹ Kotor nije bio u sastavu teritorija Balšića, zato i nije predmet našeg obrađivanja.

Saznanja u historiografiji o trgovačkim odnosima su nepotpuna.² Građa o ovom prostoru čuva se u Državnom arhivu u Dubrovniku, koji spada u red najbolje očuvanih arhiva u svijetu. Veliki dio ovog rada urađen je na osnovu njegove arhivske građe. Padom crnogorskih primorskih gradova pod osmansku vlast propali su i njihovi arhivi, osim kotorskog koji je solidno očuvan.³

Srednjovjekovna Zeta Balšića je za Dubrovnik predstavljala područje najbližeg djelovanja, njegovih najvažnih trgovačkih interesa i zato što su proširili vlast na albansko primorje (Foretić, 1980, 183). Stanovnici zetskog primorja su geografski i poslovno bili upućeni na Republiku. Obitelj Balšića bila je u dobrim odnosima sa Dubrovčanima, o čemu svjedoče povelje: Stracimira, Đurđa I i Balše II od 17. siječnja 1368. (Rudić, 2010, 93–98), Đurđa I Balšića 30. studenog 1373. (Šekularac, 1987, 163–164), Đurđa I Balšića 30. svibnja 1374.–76. (Rudić, 2009, 111–117), Balše II od 20. studenog 1379. (Rudić, 2011, 103–107), i 24. travnja 1385. godine (Rudić, 2012, 101–106), koje su izdate gradu Sv. Vlaha. U navedenim dokumentima potvrđivano je prijateljstvo i darovane su trgovačke slobode. Slobode koje su dubrovački trgovci uživali u periodu vladavine Balšića u Zeti (1360.–1421.), nisu se mnogo razlikovale od sloboda koje su imali tijekom vladavine Nemanjića.

Đurađ II bio je sin Stracimira i Jerine, kćeri Progona Dukadžina (Ćirković, Božić, Bogdanović & Đurić, 1970, 51). Prvi put spominje se u povelji koju su njegovi stričevi Đurađ I Balšić i Balša II izdali Dubrovčanima, u Dubrovniku 30. studenog 1373.⁴ O njemu nalazimo vijesti tek desetak godina kasnije, kada se Obrad Božanić

1 Vidjeti više u: Ćirković, Božić, Bogdanović & Đurić, 1970, 49–52; Šekularac, 2011, 182; Mitrović, 2014, 262–263. O uvjetima nastanka i fizičkom izgledu gradova u zetskom primorju i sjevernoj Albaniji vidjeti u: Antonović, 2003, 21–69.

2 Prikaz istraživanja o crnogorskim primorskim gradovima (političke prilike, gospodarski razvoj) u povijesnoj literaturi, vidjeti u: Dinić-Knežević, 1999, 131–139; Pregled historiografije o gospodarsko-ekonomskim prilikama u Zeti u doba Balšića vidi u: Milić, 2012. Oba autora konstatiraju da su gospodarske prilike u Zeti nedovoljno istražene i da bi uvid u dubrovačku građu omogućio da se stekne jasnija slika o trgovini.

3 O prikazu notarske djelatnosti u crnogorskom srednjovjekovnom primorju vidjeti u: Marković, 2010, 824–840.

4 U dokumentu se pominje prisustvo Đurđa II: i moi sinovey, mladi Görgy (Rudić, 2009, 101–110).

u Dubrovniku žalio na Balšu II i njegovog sinovca Đurađa da su mu u Skadru i Baru oduzeli izvjesnu robu (Thallóczy, Jireček & Sufflay, 1918, 386). Kada je došao na vlast Đurađ II u jesen 1385. da bi obnovio moć i nastavio politiku svojih prethodnika, potrebna su mu bila znatna novčana sredstva. Osamostaljenjem i odmetanjem najistaknutije vlastele njegovi prihodi su se smanjivali (Ćirković, Božić, Bogdanović & Đurić, 1970, 50–52). Odmah po preuzimanju vlasti, novi zetski gospodar obraća se Dubrovniku da mu pruži novčanu pomoć u vidu pozajmice. Dubrovčani su, 5. prosinca iste godine, odlučili da mu ne odobre kredit. Da bi lakše podnio odbijanje, odlučili su mu poslati lijepe i bogate darove. Promjena na zetskom prijestolu iziskivala je potvrdu predhodnih akata, da što prije moguće dobiju povelju, za slobodu poslovanja i sva do tada stečena jamstva i povlastice (Jelčić, 2010, 165–170). U spoljnjoj diplomatskoj politici, prema svojim susjedima i unutrašnjosti Balkanskog poluotoka Dubrovčani su se držali načela da prilikom stupanja na vlast novog vladara ili oblasnog gospodara traže potvrdu starih povlastica, koje su im dali ili potvrdili njihovi prethodnici (Rudić, 2013, 35–36).

POVELJA ĐURAĐA II STRACIMIROVIĆA BALŠIĆA DUBROVČANIMA (27. SIJEČANJ 1386.) – OPIS POVELJE I DIPLOMATIČKE OSOBENOSTI

Kao i većina zetskih srednjovjekovnih povelja, i ova ima zanimljivu povijest objavljivanja. Zahvaljujući bilješkama dubrovačkih vlasti, na okolnosti nastanka povelje može se baciti nešto više svijetla. Dubrovčani su odlučili poslati dva poklisara: Simu Bunića i Jaku Gundulića.⁵ Poslanstvo iz Dubrovnika krenulo je tek u siječnju, mjesec dana kasnije pošto je imenovano (Jelčić, 2010, 168). Poklisar je u srednjem vijeku naziv za poslanika, diplomatskog posrednika, pregovarača. Izbor poklisara bio je isključivo u nadležnosti Senata koji je određivao cilj i zadatak misije. Kada je poklisar trebao da ide u Zetu, podrazumijevao se Bar, Ulcinj i Skadar sve do Danja s okolnim područjem u udaljenosti od jednog ili pola dana. Svi detalji poslanstva bili su unaprijed razrađeni, a ako bi došlo do neke novonastale situacije, poklisari nisu smjeli postupati prema svom nahođenju, već su morali tražiti nova uputstva (Krizman, 1957, 14–22; Lonza, 1998, 169–175; Janeković-Römer, 1999, 193–203). Poklisari Sime Bunić i Jake Gundulić posjetili su Đurađa II pod Skadrom, uručivši mu „jednu peču skrleta, četiri finoga platna iz Firence, kao i drugih peča običnog platna (ukupna vrijednost iznosila je 500 dukata)“ (Jelčić, 2010, 168). Pored poklona poslanici su imali zadatak da sugovornika pridobiju biranim i kićenim riječima (Janeković-Römer, 1999, 193–203). Njihov zadatak je bio da dobiju potvrdu povlastica, koje su gradu dali raniji njegovi prethodnici. Nije do kraja poznat sadržaj i tok razgovora.

Povelja Đurađa II Stracimirovića Balšića Dubrovčanima od 27. siječnja 1386. godine sačuvana je u originalu i nalazi se u Državnom arhivu u Dubrovniku.⁶ Izdanje

5 O životu Sime Bunića (Simon de Bona, Symcus f. Junni de Bona) i Jake Gundulića (Jacobus Give de Gondola) vidi više u: Manken, 1960, 149–151; Vekarić, 2012, 91–96; Vekarić, 2014, 124–125.

6 U povijesnoj znanosti povelja je poznata i do sada je doživjela nekoliko izdanja: Miklosich, 1858, 203–204;

ovog dokumenta priređeno je na osnovu digitalne snimke urađene u arhivu. Dokument se čuva pod sljedećom signaturom № 152 i Beč № 1028, signatura Dvorskog i Državnog arhiva u Beču (DAD, 1). Naime, poslije ukidanja Dubrovačke Republike, Dubrovnik pada pod Habzburšku vlast, austrijska vlada htjela je da se formira centralni arhiv u Beču i dobar dio građe dubrovačkog arhiva bio je prenijet i čuvan do 1918. godine (Foretić, 1959, 315–336).

Tekst povelje pisan je brzopisom, na listu hartije srednjeg formata, dimenzija 29 cm visine i 29,6 cm širine (Šekularac, 1987, 173). Na mjestima gdje je hartija bila presavijana nastala su oštećenja, koja su posebno uočljiva u trinaestom redu. Dokument ima nekoliko manjih oštećenja pri dnu i na još nekoliko mjesta, redovi: treći, šesti, sedmi, četrnaesti, petnaesti, šesnaesti, dvaseset prvi.

Papir je skoro kvadratnog oblika, na kojem je povelja pisana. Na osnovu snimke vidi se da je povelja po širini presavijena na četiri jednaka dijela. Na poledini dokumenta ispisano je različitom rukom nekoliko uzgrednih latiničnih bilješki: *povela de Grag de Sračimi*, № 152 (signatura), ispod skraćena 1049 (pogrešna, izgleda grafitnom olovkom, umjesto bečke oznake 1028), zatim an. 1386 (potjecanje dokumenta). Sagledavana je u kontekstu odnosa Balšića sa Dubrovnikom, i knezom Lazarom, uzimana kao jedno od važnih svjedočanstava u rekonstrukciji političkih zbivanja prije Kosovske bitke 1389. godine.

Povelja započinje simboličkom invokacijom u vidu križa, poslije koje slijedi duga arenga (1–4 reda). Iza arenge slijedi intitulacija, Đurađ za sebe kaže da je: blagovjerni i samodržavni gospodin Đurađ cijele zetske i pomorske zemlje. Osobnost je ta što se javlja kao samodržavni gospodin, ovakvu ili sličnu titulaturu nije upotrijebio nijedan Balšić prije njega. Ovdje se prvi put pominje i vlast nad pomorskom zemljom. Važno je napomenuti da se u dokumentima poslije 1386. Đurađ nikada ne titulira kao samodržavni gospodin, nego samo kao gospodin (Barišić, 1975, 47, 57–58; Blagojević, 2011, 301). Slijedi diplomatska formula, veoma sažeto iskazana: promulgacija (neka je jasno svakome čovjeku). Iza promulgacije slijedi ekspozicija, u kojoj on izlaže posredovanje dubrovačkih poklisara u nastanku povelje i prijateljstvo svojih predaka i Dubrovnika. Iščitavajući povelju, nalazimo da u njoj ima dosta podataka koji se podudaraju sa ranijim poveljama Balšića Dubrovniku.

Dispozicijom, koja čini najveći dio povelje, potvrdio je Dubrovčanima stare trgovačke povlastice na čitavom teritoriju kojim je vladao. Odredba o nadoknadi štete dubrovačkim trgovcima preuzeta je od srpskog cara Uroša (1357.). Đurađ propisuje da će im nadoknaditi pretrpljenu štetu na njegovom teritoriju iz svoje riznice. Značaj carine u Danju primoravao je Dubrovčane da redovito traže potvrdu povlastica koje su vezane za njih. Kao i njegovi prethodnici odrekao se tranzitne carine u Danju i da bude onako kako je bilo u cara Stjepana. Zanimljiva je formula „učinih milost“, koja se dva puta pominje u aktu. Ona na prvom mjestu znači potvrdu ranijih povelja, a na drugom mjestu garantira ukidanje carina. Du-

---

Novaković, 1912, 198–200; Stojanović, 1929, 110–111; Šekularac, 1987, 173–177. Sva ova izdanja nosila su sa sobom male omaške u čitanju koje nisu utjecale na razumijevanje dokumenta.

brovčani se takođe obezbjeđuju od pljačke, Balšić želi da spriječi sebi podređene ljude da trgovcima na svoju ruku nameću nezakonite namete. Iz dokumenta saznajemo da je u oblasti zetskog gospodara postojala ustanova kefalija. Poveljom Balše II (1385.) uređeno je i pitanje dubrovačkih lađa koje bi doživjele brodolom na teritoriju koji kontroliraju Balšići. U ovoj povelji njihov problem malo je detaljnije uređen. Uzastopna upisivanja odredbe o brodolomu, kao i izvjesnih drugih odredaba, svakako su vršena po želji i na zahtjev samih Dubrovčana. Nova odredba propisuje da njegovi podanici neće prisvajati stvari sa dubrovačkih lađa koje pretrpe brodolom uz zetsku obalu, kao i bezbjednost spasenih stvari u slučaju brodoloma dubrovačkih lađa. Ukoliko bi im netko nešto uzeo, šteta biće nadoknađena iz riznice Đurađeve. Dozvolio je dubrovačkim trgovcima da iznose žito iz njegove zemlje ukoliko plate dva dinara od mantije. Važno mjesto u dubrovačkoj trgovini zauzimala je sol. Zeta je bila pretežno stočarska zemlja pa se snabdijevala solju iz svojih solana u Primorju. Kako je na teritoriju od Neretve do Bojane trgovina solju bila ograničena samo na četiri mjesta: Drijeva, Dubrovnik, Kotor i Sv. Srđ, Dubrovčani se nisu nikako slagali sa postojanjem većeg broja tržišta soli. Odredba o trgovini solju nije unijeta u ranije povelje jer su Balšići tada vladali znatnim teritorijima južno od Bojane, na koje se zakon Nemanjića nije odnosio. Zato nije bilo potrebe da se odredba koja uređuje ovo pitanje nađe u dokumentima. Na ovom polju postigli su uspjeh, jer su ukinuti svi trgovi soli uvedeni poslije 1355. godine. Propisano je da se radi kao u doba cara Dušana (Gecić, 1962, 66, 143, 158–163; Blagojević, 1997, 141, 175–176, 196, 277, 290; Rudić, 2013, 35–459).

Mjesto pisanja je „pod Skadrom“, a datum je od rođenja Kristova po dubrovačkom uzoru. Pisar je samo broj tisuću napisao slovima, dok je ostale tri cifre označio na uobičajan način, brojnu vrijednost slova označio je titlom u obliku slova. Osobenost dokumenta je ta, što se prvi put u ispravama Balšića javljaju tri milosnika. Nitko od njih nije bio logotet. Kao milosnici pominju se: protovestijar Filip Bareli, vojvoda Nikola i Mladen Ilić bez ikakve titule (Blagojević, 1997, 154–157, 199). Na kraju se saopštava da je povelju pisao logotet Butko.

Na povelji nema potpisa, što je uobičajno za dokumenta koja su nastala u kancelariji porodice Balšić. Pečata nema, ali se u donjem dijelu dokumenta uočavaju prorezi kroz koje je po svoj prilici bio pričvršćen pečat.

U Dubrovnik poslanstvo sa poveljom vratilo se 11. veljače, donijeli su povlastice koje su bile znatno šire i još povoljnije od ranijih. Kancelar dubrovačkog Senata pobrinuo se da ovaj događaj bude zabilježena vijest za potomke (Jelčić, 2010, 167–170). U Dubrovačkom arhivu, u seriji Reformationes (ann. 1384.–1386., XXVI. fol. 1.) postoji sljedeći zapis: 1386 die 14 januarii ser Symon de Bona et ser Jacobus de Gondula iverunt ambassiatores ad d. Georgium de Balsa et optinuerunt poveglias quas portaverunt cum bullis eiusdem. Rediere die XI februaryi eiusdem anni (Dinić, 1964, 579). Ovim aktom načelno su obnovljeni ugovorni odnosi između Zete i Dubrovnika ustanovljeni za vrijeme Đurađevih predhodnika. Dubrovčani su tako zaštitili svoju trgovinu, koja se velikim dijelom

obavljala u Zeti i njihovom zeledu. Istovremeno, zetskom gospodarstvu je odgovarala dobra suradnja, jer je Zeta najveći dio svoga trgovinskog prometa obavljala sa Dubrovnikom i njihovim trgovcima (Rudić, 2013, 35–44).

TRGOVAČKI PUTEVI I TRGOVINA

Dubrovnik je, kao najveći i najperspektivniji grad na istočnoj obali Jadranskog mora, trgovačko i kreditno središte, privlačio trgovce sa svih strana. Među tim trgovcima sa strane, bilo je njih i sa prostora Zete. Boravak u gradu Sv. Vlaha omogućavao im je unosne poslove, stjecanje bogatstva, sigurniji i udobniji život. Dubrovački trgovci su izvozili i prodavali svoju robu, a kupovali su artikle koje nisu imali za svoje potrebe i za izvoz. Stoga su bili prisiljeni često boraviti ili nastanjivati se u Zeti (Dinić-Knežević, 1999, 131–139).

Trgovački promet između Zete i Dubrovnika odvijao se kopnenim i pomorskim putem. Kopneni putevi mogu se podijeliti: na priobalske (via de Zenta) i one koji su iz primorja vodili u unutrašnjost zemlje i Balkanskog poluotoka (via Jesera). Iz Dubrovnika put via de Zenta išao je preko Cavtata i Novog, prema Risnu starim rimskim putem, zatim na Kotor i Budvu. Put je obalom dolazio do Ulcinja, pa preko Svača, obalom rijeke Bojane do Svetog Srđa, odakle se karavanima nastavljalao za Skadar. Glavni pravac ovog puta išao je prema Danju. Jedan dio puta vodio je rijekom Drimom prema Lješju. Drugi putni pravac se odvaja od Drima obroncima miriditskih planina, pored rijeke Fandi, pa strmom dolinom rijeke Goske, prolazi pored sela Sakato i izbija na Drim pored Svetog Spasa. Put dalje ide obalom rijeke Drim prema Prizrenu. Prema unutrašnjosti išlo se Jezerskim putem (via Jesera), koji je išao od Kotora i Risna prema Grahovu za Onogošt. Iz Onogošta, put je išao dolinom rijeke Zete za Podgoricu i produžavao za Skadar. Glavno prevozno sredstvo na ovim putevima bili su konji, mazge i magarci, a glavni prenosioci robe stočari Vlasi. Putevi iz Zete nastavljali su u susjedne zemlje: Albaniju, Srbiju i Bosnu. Pored ovih kopnenih puteva, u srednjem vijeku, postojali su i plovni putevi. Brodovi natovareni robom plovili su iz Dubrovnika Jadranskim morem do Kotora, Budve, Bara, Ulcinja i Sv. Srđa na Bojani. U rijeku Bojanu ulazile su veće lađe iz Jadrana, kao što su fuste i manje lađe, do manastira Sv. Srđa i Vakha gdje se nalazilo pristanište portus Sancti Sergii. Sa ovog trga roba je preuzimana i transportirana karavanima u unutrašnjost Balkana. Vodeni promet odvijao se i preko rijeke Drim.⁷ U arhivskoj građi zabilježen je veći broj lađi koje su pobile iz Republike u zetsko primorje.⁸

Posljednjih nekoliko decenija XIV. i u prvoj polovici XV. stoljeća grad Sv. Vlaha doživljava gospodarski rast. Grad Kotor su tada zahvatili ratovi, promjene gospo-

7 O trgovačkim cestama vidjeti opširnije u: Jireček, 1959, 275–285; Škrivanić, 1971, 75–85; Škrivanić, 1974, 30, 62–77; Blagojević, 1983, 106–107; Imamović, 1988, 122–123; Mišić, 2014, 115.

8 Navešćemo samo nekoliko dokumenata, krajem ožujka 1386. iz Dubrovnika upućena je lađa sa robom u Ulcinj (DAD, 2). U jednoj bilješci početkom proljeća 1387. pominje se plovidba u Drač (DAD, 3). Stjepan iz Ulcinja potpisao je ugovoru o lađi 5. svibnja 1390. (DAD, 4). Ulcinjanin Stjepan Marinov potpisao je 29. VIII. 1397. ugovor sa vlasnikom broda Miha Bone o prijenosu robe u Zetu (DAD, 5).

dara (Ugarska, Venecija, Bosna), blokade i unutarnji nemiri. Ovi razlozi izbacili su iz trgovačkih poslova Kotorane, a potpuni primat uzeli su Dubrovčani (Ćirković, 1997, 47–55). Najznačajni gospodarski centar na zetskom primorju bio je Ulcinj, iz njega bio je Bar, a po značaju daleko je zaostajala Budva (Dinić-Knežević, 1995, 200–215). Ulcinj je bio prijestolnica Đurađa II, a Dubrovčani u svojim ispravama daju mu titulaciju *signore di Dulcigno* (Jelčić, 2010, 173).

Žito je najvažniji poljoprivredni proizvod za ishranu stanovništva na zetskom primorju. Njegov uzgoj nije bio dovoljan za prehranu stanovništva, jer u arhivskoj građi nalazimo podatke koji nam govore da je žito iz Dubrovnika izvoženo u Zetu. Da bi se žito izvezlo iz grada, bila je potrebna dozvola Velikog vijeća, uz koju se ponekad navodi i visina carine koju je trebalo platiti.⁹ Taj izvoz nije bio u većim količinama. U ožujku 1386. je poslat *Maroe Xuch u Ulcinj super facto grani*. Dva mjeseca kasnije *Minori Consilio* dozvoljava *Philippo Barelli et aliis Venetis comorantibus in Dulcinio*, da može od općinskog žita uzeti za svoje potrebe ad staria L infra (Dinić, 1964, 230; Dinić-Knežević, 1967, 109). Za potrebe manastira Ratac dva puta je 1388. Dubrovnik dozvolio kupovinu ovog proizvoda. U siječnju kupljeno je 15 stari žita, polovica pšenice i polovica ječma. U studenom iste godine dozvoljeno je igumanu manastira Sv. Marije Ratačke da kupi od Republike 20 stari žita (Dinić-Knežević, 1967, 110). Stanovnicima iz grada Bara, u veljači 1388. odobrena je kupovina 10 stari žita (Thallóczy, Jireček & Sufflay, 1918, 99). Početkom ožujka 1388. godine Đurađu II odobrena je molba da može kupiti do 50 stari žita, po cijeni od 4 perpera za star. U ugovorima pominju se stanovnici sa ovog područja koji su se bavili prodajom žita: Jure Ilijin iz Bara 2. svibnja 1398. obavezao se na isporuku žita (DAD, 6). Miladin Žečić, nosač, potvrđuje da je od Marinča Miroševoga iz Bara primio žito krajem listopada 1402. godine (DAD, 7).

Od alkoholnih pića srednjovjekovnog čovjeka vino se nalazilo na prvom mjestu. U Dubrovniku ono je spadalo u proizvod ishrane, tako da je briga za ovo piće od strane grada dolazila odmah poslije brige za žito (Dinić-Knežević, 1966, 83–84). Trgovina ovog alkoholnog pića zauzimala je značajno mjesto.¹⁰ U drugoj polovici siječnja 1387. Radić Bogojević sa Šipana obavezuje se na putovanje u Drač sa tereotom od 200 *quinqua vina* (DAD, 8). Krajem listopada 1390. Dubrovnik dozvoljava izvoz 200 *quinqua vina Antibar vel Dulcinii* (Marković, 2014, 317). U proljeće 1393. godine, u jednom ugovoru o plovidbi, pominje se da je vino izvoženo u Ulcinj. Marinus Petri de Dulcinio kupuje od Andrije de Voleco *decem octo vasa vini, que dictus Marinus debet secum conducere Dulcinium*. Marin će tamo prodati vino, a kao nagradu za trud dobiti će *unum ex dictis caratellis vini*. Na sve izveženo i uveženo vino plaćala se carina gradu Sv. Vlaha (Dinić-Knežević, 1966, 67, 78–79).

9 O uvozu i izvozu žita iz srednjovjekovnog Dubrovnika u XIV. stoljeću vidjeti: Dinić-Knežević, 1967. Uobičajna mjera za žitarice bio je starij, star (*starium*). Star je bila mjera za zapreminu, po današnjoj decimalnoj mjeri iznosio bi: 1 *starium* = oko 64,5 kg (do 71,5 kg) (Manken, 1960, 103–104).

10 Vino se mjerilo u *quinqua-ma*. U prodaji na veliko važilo je *quinquo grande*, a u prodaji na malo *quinquo picolo*. Današnja vrijednost izgledala bi ovako: 1 *quinquo grande* = oko 21 litar; 1 *quinquo piccolo* = oko 18¾ litar (Manken, 1960, 104).

Bitan proizvod u trgovini bila je sol, neophodna za ishranu stanovništva, stoke, konzerviranje mesa i ribe i spravljenja stočarskih proizvoda. Prodaja soli jedan je od glavnih izvora za život stanovnika Republike. Na teritoriju od Neretve do Bojane trgovina solju bila je ograničena samo na četiri mjesta: Drijeva, Dubrovnik, Kotor i Sv. Srđ. Dubrovčani se nijesu nikako slagali sa postojanjem većeg broja tržišta soli.¹¹ Imali su monopol na prodaju soli, što im je donosilo velike prihode, zato su se borili protiv krijumčarenja.¹² Kada je riječ o trgovini ovog i ostalih proizvoda treba izdvojiti trg Svetog Srđa na Bojani. Trg se nalazio po vlašću Balšića do kraja 1392., da bi od 1393. do 1395. bio pod vlašću Osmanlija. Đurađ II oslobodio je Sveti Srđ od Osmanlija, ali nije imao snage da ga zadrži pa ga je predao Veneciji. Od početka 1396. nalazi se pod vlašću Mlečana, do 1479. godine. Sa njihovim dolaskom istisnuti su Dubrovčani sa ovog trga (Spremić, 2005, 143–163). Ulcinjanin Petar Dujmi držao je u zakup valonsku carinu i imao je monopol nad trgovinom solju, na relaciji Valona–Ulcinj–Dubrovnik (Šekularac, 2011, 106). U dokumentima pominju se stanovnici iz Zete koji su se bavili prodajom manje količine soli. Stefan Marinov iz Ulcinja 6. svibnja 1398. obavezuje se na isplatu soli (DAD, 9), a u kolovozu 1398. sklapa ugovor sa Marinom Radostićem o prijenosu soli u Neretvu (DAD, 10).

Tkanine (panni, drappi) su jedan od važnih izvoznih proizvoda Dubrovčana. U Zetu su nekoliko puta stizale skupocjene tkanine kao poklon Đurđu II. U Vijeću umoljenih (8. srpnja 1389.) odlučeno je da se Balšiću daruje 1 komad *scarlet fini* i 2 komada *panni de cumis* (Dinić-Knežević, 1982, 63). Veliko vijeće u Dubrovniku odlučilo je da, 31. X. i 1. XI. 1395., pošalju na dar zetskom gospodararu razne tkanine kao poklon za vjenčanje njegove sinovice (Lonza, 2011, 90).

Iz Dubrovnika se uvezio građevinski materijal (crijep) za popravku crkava i stambenih zgrada. Republika je zabranjivala izvoz crijepa, ali u posebnim slučajevima davali su crkvama, pojedinim gradovima i uglednim pojedincima da izvezu određenu količinu ovog proizvoda. U Odlukama dubrovačkih vijeća (1396.–1397.) nalazimo podatke o izvozu velike količine drvene građe i 20.000 komada crijepa. Građevinski materijal bio je namijenjen za popravku ili pokrivanje crkvenih zdanja u Ulcinju, Baru i na Ratu (Spremić, 2005, 170; Lonza, 2011, 136, 144, 184, 196, 201). Opeka je uvožena iz Republike, tijekom 1397. stiglo je 4.000 opeka u grad Bar (Šekularac, 2011, 93). U veljači i lipnju 1397. na poziv Đurađa II iz Dubrovnika dolaze u Ulcinj kamenoresci da rade na zidinama *pro parte muratoris* (DAD, 11;

11 O trgovini solju vidjeti opširnije u: Gecić, 1955.

12 U proljeće 1396. veliki bosanski vojvoda Sandalj Hranić je zauzeo Budvu 1396. od Đurđa II Balšića. Vojvoda je Budvu dao na upravu suprugi Jeleni, pravo s vjenčanja u lipnju 1396. i ona je tamo ostala do travnja 1398. godine. Dubrovčani se žale vojvodi Sandalju 1397. i njegovoj ženi Jeleni da njihovi ljudi trguju solju na trgu u Sutorini, koji po njima nije zakonit. Izgleda da molbe nisu urodile plodom, na trgu u Sutorini i Budvi iduće godine nastavljena je prodaja soli, što je izazivalo nezadovoljstvo kod Dubrovčana. U travnju 1398. poslata je barka sa zadatkom da stražari da se sol ne uvozi u Budvu, Boku i Sutorinu. Tog mjeseca je bilo odlučeno da se piše i Đurđu Stracimiroviću, povodom jednog broda sa solju koji je trebao da dođe u Budvu. U svibnju 1398. godine Budva je ponovo bila pod vlašću Balšića. O tome vidi više u: Ančić, 1986, 44–45; Kurtović, 2009, 83, 86, 88, 102, 380; Dragičević, 2009.

Thallóczy, Jireček & Sufflay, 1918, 583; Malović–Đukić, 1993–1994, 66). Ovom uvozu i opravkama prethodili su zemljotresi, od srpnja 1396. do srpnja 1397. godine, koji su izazvali veliko rušenje po gradovima zetskog primorja (Mitrović, 2015, 194–195).

Drvo je predstavljalo jedan od najznačajnijih predmeta zetskog izvoza. Dubrovčani su uvozili iz sjeverne Albanije različite vrste drveta: hrast, bukvu, cer, brest, grab, jasen, tisu i jelu. Iz područja Skadarskog jezera i Ulcinja: topolu i vrbu. Bilo je potrebno za izgradnju brodova, vinograda, buradi, obruči za bačve i za loženje. U proučavanom vremenskom razdoblju, za izgradnju stambenih zgrada drvo je izgubilo značaj kao građevinski materijal, jer su kuće počele da se grade od kamena. Glavna mjesta za utovar nisu bile varoške pijace, nego na rijekama Drima i Bojane uz kakav samostan ili crkvu (Dinić-Knežević, 1971, 9–29; Hrabak, 2005, 7–10). Veliki broj ugovora o izvozu drva nalazi se u seriju *Diversa Cancellariae*. U jednom dokumentu od 14. siječnja 1387. navedeno je da se vrši nabavka drva sa Drima za gradnju brodova u Dubrovniku (DAD, 12). U rujnu iste godine vrši se doprema drva: 70 hrastovih i brestovih greda dugačkih 12–17 lakata, iz Svete Marije na Drimu. Prijevoznina za svaku gredu iznosila je 15 groša (Hrabak, 2005, 18). Tri godine kasnije Bogoje iz Ulcinja obavezuje se opatu lokrumskog samostana na isporuku drvene građe (DAD, 13). Dživan Martinov iz Drača obavezuje se na isporuku drva sa Drima u prvoj polovici travnja 1397. godine (DAD, 14). U veljači 1398. Bogdan Dražinović marangon, obavezao se da pripremi za grad sljedeću količinu: 50 drveta dužine 16 lakata, 27 od po 15 lakata, 54 po 13 lakata, 130 komada hrastovog drveta dužine 8 lakata i 4 drveta dužine 6 lakata. U ugovoru je navedeno da treba da se isporuči u mjesecu travnju *ad ripam fluminis Boyane* (Dinić-Knežević, 1971, 14). Bogdan Radinović i Bogoje Dobrosaljić drvodjelci, obavezuju se 4. kolovoza 1397. na isporuku drva, koja će ukrcati na prostoru od Ulcinja do Bojane (DAD, 15). Dubrovčanin Ratko Prvanović išao je sa barkom (13. srpnja 1398.) da tovari drvo u ulcinjskoj luci Algirani. Drvo iz ove luke pripremali su ulcinjski drvodjelci (patapgoni) za prijevoz. Prebacivanje iz Ulcinja do Dubrovnika koštalo je 150 perpera (Malović–Đukić, 1993–1994, 65).

Iz Zete je izvoženo ulje, koje se u srednjovjekovnim dokumentima naziva maslo. Na njemu se pripremala hrana, kako biljnog tako i životinjskog podrijetla. Dobivalo se od maslina koje su gajene u Primorju. Maslinarstvo je bilo najrazvijenije u Baru i njegovoj okolini. Dubrovčani koji su u Bar dolazili kao pomorci i zanatlije najradije su novac ulagali u maslinjake (Hrabak, 1999, 170). U studenom 1392. Luka Mačman iz Bara potvrđuje da je od Maroja pokojnog Lampre Menčetića primio 10 perpera zbog maslina u Baru (DAD, 16). U jednom ugovoru iz 1396. saznajemo da je kvartica barskog ulja prodavana u Dubrovniku za 20 folara (Hrabak, 1999, 171), a 1398. godine uveženo je 300 litara ulja iz Bara (DAD, 17).

Ribolov je predstavljao značajnu gospodarsku granu. Bio je zastupljen na moru, Skadarskom jezeru i na rijekama Bojani i Drimu. Najveće prihode od ribolova, do dolaska Mlečana (1396.), imala je opatija Svetog Srđa koja je na Bojani imala svoje ribnjake. Malo vijeće odobrilo je 1397. skadarskom knezu Stefanu da može poslati

u grad Sv. Vlaha na prodaju sarage (ukljeve). Riba je predstavljala izvozni proizvod, najviše su izvožene: jegulje, usoljena ikra i ukljevi (Gecić, 1962, 151; Hrabak, 2005, 58; Mišić, 2007, 97).

POVREMENI PREKIDI TRGOVINSKIH ODNOSA I ZABRANE TRGOVINE

Bitan faktor u trgovačkom prometu bila je bezbjednost kopnenih i pomorskih puteva. Proučavajući bogatu građu Dubrovačkog arhiva došli smo do saznanja da je do prekida trgovačkih veza najčešće dolazilo zbog napada na dubrovačke trgovce, uvođenja novih carina, ratnih sukoba i epidemije kuge.

U dokumentima nailazimo na podatke da je trgovcima oduzimana roba. Dubrovčani se 1386. godine žale Đurađu II da je njihovim trgovcima oduzeto žito sa broda (Thallóczy, Jireček & Sufflay, 1918, 394). Osmanski pljačkaški i osvajački pohodi bili su čest uzrok prekida trgovine. Osmanlije su početkom devedesetih godina XIV. stoljeća sve više prodirale prema Zapadu i postepeno osvajale gradove. Tokom proljeća i ljeta 1392. napadale su oblast Balšića. Krajem rujna 1392. godine Balšić je krenuo na pregovore sa Osmanlijama, ali su ga na prevaru zarobili. Nekoliko mjeseci poslije zarobljavanja on je, po cijenu slobode, morao da se nagodi sa njima i predao im tražene gradove: Skadar, Drivast i Sveti Srđ na Bojani. Njegovo zarobljavanje iskoristio je Radič Crnojević, član ugledne zetske vlastelinske obitelji, koji je prije studenog 1392. preoteo Budvu. Đurađ II uspio je, rujna ili u prvoj polovici listopada 1395., da povrati od Osmanlija: Skadar, Drivast i Sv. Srđ (Čirković, Božić, Bogdanović & Đurić, 1970, 59, 62; Schmitt, 2001, 123, 236–237, 341). Kada je oslobodio predate gradove smatrao je da ih sam neće moći braniti, pa ih je ustupio Veneciji.¹³ U proljeće 1398. godine Balšić je uspio ponovo da osvoji Budvu (Kurtović, 2009, 88). U listopadu 1399. među trgovcima vladala je nesigurnost, jer su stizale vijesti da se Osmanlije spremaju napasti Zetu iz Srbije (DAD, 18).

Početkom devedesetih godina XIV. stoljeća u Zeti je izbio sukob između Đurađa II i njegovog brata od strica Konstantina Balšića, koji je postao osmanski vazal. Konstantin je 1395. držao grad Danj sa carinarnicom. Početkom proljeća 1395. iskrsnuo je spor oko povećanja carine u doana Dagnj. Za vrijeme višemjesečnog odsustva

13 Stracimirović je zaključio sa Mlečanima sporazum 14. travnja 1396. i ustupio im: Skadar, Sveti Srđ, Skadarsko jezero s tamošnjim otocima, područje na lijevoj obali Bojane prema moru, tvrđavu Šati i carinu u Danju s okolnim selima. Republika Sv. Marka se obavezala da će mu za ustupljene gradove plaćati godišnje 1.000 dukata ili manje, ako cjelokupna svota njihovih prihoda ne dostigne toliku vrijednost. Dodijelili su Đurđu II i njegovim nasljednicima svoje plemstvo i dozvolili mu da se služi zastavom. Balšić je zadržao Ulcinj sa distriktom i Bar sa okolicom do Divičine stijene (Čuk, 1986, 94–95; Milutinović, 1999, 201–203; Schmitt, 2001, 123, 237–239). Jedini uspjeh u teritorijalnom smislu zetski gospodar postigao je koncem 1396. godine. Poslije poraza kod Nikopolja (25. rujna 1396.) Žigmund Luksemburški vraćao se preko zetskog primorja, Dubrovnika u Ugarsku, tom prilikom postavio je Đurađ II za kneza Korčule i Hvara, i dao mu titulu gospodara Albanije (*princeps Albanie*). Vlast *princepsa Albanie* nad ovim otocima bila je s vrlo ograničenim pravima, imao je svog vikara, ubirao je prihode s kneževskih imanja i primao godišnju plaću. Njegova vlast nad ova dva otoka trajala je, sa prekidom 1401., do 1402. godine (Foretić, 1940, 132–133).

Konstantina Balšića zbog bitke na Rovinama, zakupci danjske carine, kotorska vlastela Marko i Vladislav Drago, počeli su da od Dubrovčana naplaćuju do tada neuobičajnu prohodnu carinu. Carina je do tada naplaćivana samo za robu koja je prevožena bodovima i to u visini jednog groša (Ćirković, Božić, Bogdanović & Đurić, 1970, 61; Božić, 1979, 195–205; Mišić, 2010, 91–92). Zbog svega ovoga Vijeće umoljenih je u prvoj sedmici travnja zabranilo trgovinu u Zeti.¹⁴ Zakupci danjske carine *ser Marcho de Drago de Chatharo et dompno Vladislavo* molili su da lično dođu u Dubrovnik da bi raspravili o carini. Veliko vijeće im je dozvolilo da dođu 20. travnja. Tada je došao Marko Drago sa pismom od Konstantina i njegove majke Teodore. Gospođa Teodora (Ksenija) i sin joj Konstantin Balšić pitali su dubrovačku vlastelu zašto Dubrovčani ne dolaze. Vijeće umoljenih krajem travnja izabralo je tri člana (*ser Matheus de Zorzio, ser Marinus de Bona, ser Symon de Benessa*) da sastave odgovor *domino Constantino et domine Theodor* na pomenuto pismo (Lonza, 2011, 99, 299). U pismu se navodi da nije zabranjeno trgovcima da idu u Danj i da su oduvijek bili slobodni u Zeti, ali ih carinici u Danju ometaju mijenjajući ranije zakone. Oni mole Teodoru da dozvoli slobodan prijelaz njihovim trgovcima (Božić, 1979, 202). Senat u lipnju donosi odluku kojom se ne dozvoljava trgovcima da prevezu robu za Srbiju *per viam Gente* (Lonza, 2011, 222–223). Odnosi su konačno uređeni poveljom od 13. studenog 1395. izdatom u Uljarima više Skadra. Konstantin Balšić potvrdio je Dubrovčanima ranije povlastice, dajući im određene privilegije, slobodu trgovine i oslobođeni su od carine. Od toga Dubrovnik nije imao velike koristi, jer tada Danj i nije više bio u njegovim rukama, već Venecije (Šekularac, 1987, 178–180).

Početkom proljeća 1396. dubrovački trgovci doživjeli su neprijatnost, opljačkali su ih ljudi Đurađa II (Malović-Đukić, 1993–1994, 63). Nedugo nakon tog događaja, prilikom prodaje masla u Dubrovniku koje je bilo vlasništvo gospodara Zete, došlo je do nesporazuma oko naplate carine. Dubrovčani u svom pismu od 7. travnja 1396. godine uvjeravaju Đurađa da nikada nisu naplaćivali nikakvu carinu ni njemu ni njegovim ljudima i mole ga da vrati to što je uzeo trgovcima. Sedam dana kasnije ponovo mu pišu o istom i navode da mi o tome ne znamo ništa. Ističu da žele da žive sa njim kako su uvijek živjeli, da povrati to što je uzeo i mole ga za odgovor (Stojanović, 1929, 112–113). Kao reakcija na naplaćenu carinu na maslo, Đurađevi ljudi 12. svibnja 1396. ponovo su oduzeli dubrovačkim trgovcima izvjesnu robu na ime carine (Iorga, 1899, 60, 62; Thallóczy, Jireček & Sufflay, 1918, 554). Vijeće umoljenih je 28. studenog iste godine o ovom slučaju raspravljalo pro litigio *ablata gabelle mercatoribus per Georgium Strazimerii*.¹⁵ Dubrovčani su bili ljuti na svog poslanika *Matheusa de Georgia*, koji je bio kod Balšića. Pa su čak smatrali da i

14 *de remediando hic his diebus paucis super facto arengato pro gabelis impositis ut dicitur per Constantinum (!) noviter....quod non faciant dovanam alicui mercatori eundi per Zentam cum mercimoniis... 5. (die quinto) IV. 1395. Ac eciam quod dent sacramentum cuique mercatori qui voluerit conducere merces ut supra quod non vadant per viam Zente. 7. IV. 1395. (Lonza, 2011, 217).*

15 *qui habuerunt mercancias et res in garavano, cui garavano fuit ablata per vim gabella contra ordines et pacta etc. per dominum Georgium Strazimerii, et de qua gabella facta est querella et eorum propinqui non possint interesse un iudicio determinationibus fiendis super dicta querella (Lonza, 2011, 145).*

njega treba okriviti za oduzetu robu trgovcima. Matheus i njegova obitelj imali su sa zetskim primorjem bliske trgovačke veze i bili su u dobrim odnosima sa zetskim gospodarom.¹⁶

Dubrovčani u veljači 1397. ponovo mole Đurađa II da ukine nezakonito uzimanje carine (Stojanović, 1929, 113–114). U pismu koje je ispisao logotet Rusko Hristiforović pozivaju se na povelju iz 1386., po kojoj su imali pravo da idu po njegovoj zemlji ne plaćajući carinu.¹⁷ Mjesec dana kasnije opet su protestirali kod zetskog gospodara zbog carine naplaćene na ulje (Thallóczy, Jireček & Sufflay, 1918, 584). U Zeti Republika nije imenovala konzule koji bi stalno obavljali tu funkciju, iz razloga što su se sporovi i nesuglasice rješavali pred dubrovačkim sudovima (Venier, 2016, 291). Spor je okončan tek u prosincu 1398. godine, tada je dopušteno dubrovačkim trgovcima da sa robom idu per viam Gente (Kurtović, 2014, 264). Carine su bile aktualne i 1403. godine. Povodom smrti Đurađa II upućeni su 18. travnja u Ulcinj Nalchus i Marinus (brat i sin Matheusa Vite de Georgio), da udovici Jeleni Balšić izjave saučešće. Tom prilikom poslanstvo je dobilo upustvo da traže od nje ukidanje novouspostavljenih carina u Ulcinju (DAD, 20).

Posebna vrsta zabrane donošena je usljed pojave epidemije, naročito kuge (Blažina-Tomić, 2007). Republika je nekoliko puta zabranila svojim trgovcima dolazak u Zetu da ne bi dobili kugu. Malo vijeće 1. travnja 1391. donosi odluku da se zbog kuge ne dozvoli vlasnicima brodova i njihovoj posadi, kao ni nitkome drugome, odlazak u mjesta *Budva usque Dulcinium propter pestem que dicitur esse in illis locis et patribus*. Isto tako zabranjuje se pristup svima koji bi sa područja od Budve do Ulcinja htjeli doći u grad. Prekršitelji su mogli biti kažnjeni novčanom kaznom do 100 dukata (Lonza & Šundrica, 2005, 153; Blažina-Tomić, 2007, 87).

Republika je 7. lipnja 1392. zabranila trgovcima da odlaze u Ulcinj et ad alia loca ubi sit pestis (DAD, 21). Malo vijeće je 11. lipnja odlučilo da sve osobe koje su se vratile iz Ulcinja, u kojem vlada kuga, treba odvesti na otočić Malonto, uz upozorenje da ne mogu boraviti ni na kojem dijelu districtum Ragusii, najmanje mjesec dana, izuzev *Melitam in distictu predicto* (Lonza & Šundrica, 2005, 182). U Ulcinju su, u prvaj polovici rujna iste godine, boravili Matheus de Georgio i njegov brat Nalchus koji nas obavještavaju o prisustvu kuge.¹⁸ Zaraza je došla sa mora, pre-

16 Vidjeti više u: Manken, 1960, 219–221. *Matheus de Georgio* bio je u dobrim odnosima sa Đurđem II i više puta išao je kao poklisar, što pokazuju zapisnici dubrovačkih vijeća iz: 1385., 1386., 1387., 1388., 1389. (Dinić, 1964, 219, 243–244, 250, 259, 345, 393, 480, 489, 503–504, 560), 1391. (Lonza & Šundrica, 2005, 235), 1396., 1397. (Lonza, 2011, 121, 156, 158, 249, 257–258, 272, 306–307) i 1398. (DAD, 19).

17 Ove dubrovačke isprave o carini, od 7. i 14. travnja 1396. i 13. veljače 1397., upućene zetskom gospodaru ispisao je logotet Rusko Hristiforović (Rusko Hristoforoviký, *Ruschus filius magistri Christophori*). On je bio najznačajniji slovenski kancelar u Dubrovniku. U posebnom kodeksu registrirao je sve isprave koje je između 1395. i 1423. Općina slala istaknutim ličnostima u zaleđu i unutrašnjosti (Stanojević, 1923, 59–60).

18 *Ser Matheo de Georgio in discto minori consilio facta et data fuit gracia et licencia quod possit ire Dolzignum, ita tamen quod ibidem non vigeat pestis, et quod si intrabit Dolzignum et ibidem esset pestis...ser Matheo vel ipsi ser Nalcho, videlicet quis eorum iverit, an pestis fuerit in Dolzigno...die XXVI septembris*

Sl. 1: Srednjovjekovno utvrđenje Ulcinj (Crna Gora), prijestolnica Đurađa II (fotografija: Z. Raičević, 2017).

nošenjem preko trgovačkih brodova (Blažina-Tomić, 2007, 17). Ova opaka bolest obustavljala je trgovačku djelatnost, stradao je veliki dio stanovništva i izazvane su nagle promjene u svim područjima života Ulcinja.

KREDITNA ZADUŽIVANJA ZEĆANA U DUBROVNIKU I ORGANIZIRANJE TRGOVAČKIH DRUŠTAVA

Trgovačke veze u ovom periodu nisu se samo svodile na promet robe i tranzit. Važno je naglasiti i financijsko poslovanje. Zećani su se često zaduživali u Dubrovniku. U arhivskoj seriji *Debita Notariae* nalaze se ugovori o kreditnom zaduživanju stanovnika sa ovog prostora i drugih krajeva zaleđa. Za pregled trgovaca ova serija je najvažnija. Iz sklopljenih ugovora o zaduženju imamo informacije o dužnicima, mjestima odakle dolaze, imenima jamaca, kreditore sa njihovim društvenim statusom, visinom zaduživanja u novcu, rokom zaduživanja i pratećim mjerama kojima se kreditori osiguravaju za povratak kredita. Obično je za uzimanje kredita dužnikova imovina bila dovoljna garancija. Ako dužnik ovakve garancije nije imao ili čak nije bio dovoljno poznat u trgovačkim krugovima, dobio bi kredit samo na osnovu jamstva. Najčešći rokovi za vraćanje kredita bili su: od jednog do šest mjeseci. Kamata je iznosila 20% i bila je formulirana *de quinque in sex per*

1392. suprascriptus ser Matheus fuit reversus a Dulzigno...guod in ipsa terra Dulzigni hodie non viget mortalitas (Lonza & Šundrica, 2005, 233–234).

annum. Ponekad se u ugovorima nalaze i dodatne informacije o izvršenom vraćanju zaduženja, prokuratorima koji preuzimaju daljnju doplatu.¹⁹ Iz sačuvane građe može se uočiti da sume nisu velike kod pojedinih dužnika, kao mogući razlog je da se izbjegne gubitak, u slučaju da se posao ne završi uspješno. Iz pomenutih ugovora vidimo da je kredite davala dubrovačka vlastela: Rastići, Đorđići, Bunići i dr., a veoma rijetko pučani. Među poslovnim ljudima koji su uzimali kredite, najčešće su pominju stanovnici Ulcinja i Bara: Stefan Marinov, Marinče Karoli, Nikola Stanov, Miho de Paskva, Marin Dimitrov, Marko Marinčev de Tani i dr. Zaduženja domaćih ljudi kretala su se od 40 do 300 dukata.

Pregled kreditnih poslova Zečana u Dubrovniku je sljedeći:

Godina	Dukata	Perpera	Groša	Broj zaduženja	Arhivski izvor Debita Notariae
1389.	1.003	171	11½	9	DAD, 22.
1390.	332	/	/	2	DAD, 23.
1391.	383½	187	3	5	DAD, 24.
1392.	1.919½	/	7	11	DAD, 25.
1393.	222	40	13	5	DAD, 26.
1394.	244	/	27	1	DAD, 27.
1395.	1.903	/	80	5	DAD, 28.
1396.	556	/	4	1	DAD, 29.
1401.	173	81	3	3	DAD, 30.

Ova tabela pokazuje udio Zečana u dubrovačkoj kreditnoj trgovini. Slika nije kompletna, jer za pojedine godine knjige zaduženja nisu sačuvane u cjelini. Veći je prekid između godina 1385.–1389. i 1396.–1400. U zadužnicama se obično navodi vrijednost kreditirane trgovačke robe izražena u nekoj moneti. Kreditna roba obračunavala se u novčanim jedinicama: dukatima, perperima i grošima. Kao što se vidi poslovno najznačajniji podaci odnose se na 1392. i 1395. godinu. Prema našem sabiranju, stanovnici sa prostora Zete od 1389. do 1396. i 1401. zabilježeni su u 42 zadužnice. Njihova ukupna zaduženja iznosila su: 6.734 dukata, 479 perpera i 148½ groša, što ne predstavlja veliki iznos novca.

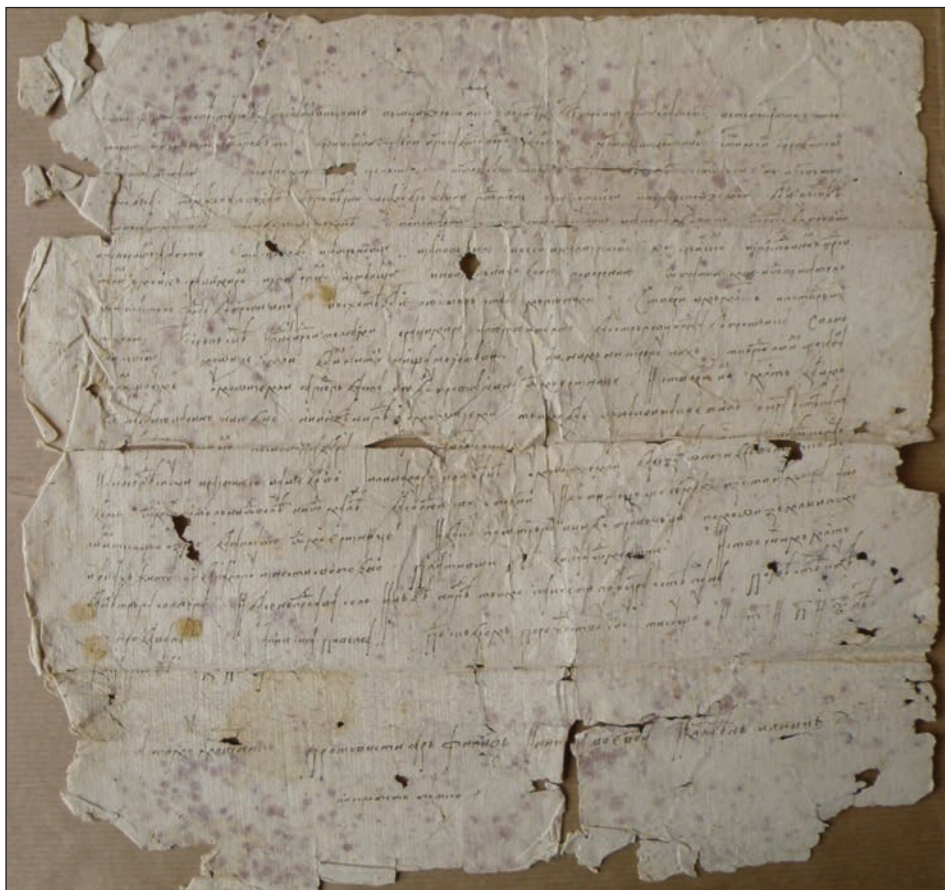
19 O kreditima i zaduživanju u srednjovjekovnom Dubrovniku vidjeti opširnije u: Voje, 1968; Voje, 1976, 11–196; Voje, 2003; 17–88; Kurtović, 2017, IX–X.

Gradovi na istočnoj jadranskoj obali bili su dio zapadnog gospodarskog sustava i u njima je prakticiran rad kroz trgovačka društva (Raukar, 2006, 379–381). Ovo važi i za gospodarska središta na zetskoj obali koja se udružuju u trgovačka društva (tvrtke). O organiziranju zetskih trgovačkih društava svjedoči nam dizanje zajedničkih zajmova u Dubrovniku od strane većeg broja ljudi. U društvo se obično ulagao novac pomoću koga se kasnije obavljala trgovina. Ovim povezivanjem ujedinili bi financijska sredstva, brže i lakše došli do zarade i da se izbjegne rizik kod poslovanja. Dobit od trgovanja i eventualna šteta najčešće su dijeljeni između članova društva na jednake djelove ili shodno uloženom kapitalu. Neka društva su obrazovana radi obavljanja jednog posla, odnosno jednog putovanja, između mjesec dana i pola godine. Druga se opet pominju uzastopno u ugovorima (Voje, 1976, 35, 90–126; Voje, 2003; 100–149; Voje 2015, 175–186). Domaći trgovci stupali su u društva ne samo međusobno, već i sa Dubrovčanima. Početkom prosinca 1392. godine Vale i Vlaho iz Ulcinja povezuju se u jedno poslovno udruženje sa Utješinom Radosaljićem, njihovim pašenogom (DAD, 31). Jurjen Dobrašinović iz Bara 19. veljače 1395. stupa u poslovno udruženje sa Ratkom Pervanovićem sa Lopuda, koji je “u diocezi dubrovačkoj” (DAD, 32). Mato i Valo iz Ulcinja 20. VI. 1398. ugovaraju poslovno udruženje zbog prodaje soli (DAD, 33). Dobar dio poslovnih ljudi potjecao je iz zaleđa, iako to zvanična dokumentacija ne potvrđuje. Pored Balšića u Zeti, postojali su dubrovački Balšići koji se bave različitim poslovima, pominju se kao kreditori i dužnici u posljednjem desetljeću XIV. stoljeća. Jedan od njih bio je Radul Balšić. Vjerovatno je njegov dug boravak u gradu i afirmacija u poslovima učinila da ga smatraju pravim građaninom i da se zaboravi njegovo podrijetlo iz Zete. U dokumentima pominje se njegovo trgovačko društvo sa Dimkom Tudorovićem. Njih dvojica javljaju se kao uzimaoci kredita, a u nekoliko ugovora navedeni su i kao davaoci kredita, što nam ukazuje da stekli značajnu novčanu dobit baveći se trgovinom (DAD, 34). Porodica Golijebo u Dubrovniku potjecala je iz Bara. U ugovoru od 10. rujna 1393. Thomas ser Nichi de Goliebo de Antibaró i Pavle Bondić zaključuju društvo na 6 mjeseci. U trgovački posao Toma ulaže 45, a Pavle 120 perpera, dok prihode i rashode dijele srazmjerno uloženom kapitalu (Dinić-Knežević, 1995, 201). Iz dokumenata možemo zaključiti da su trgovačka društva imala izuzetno pozitivan utjecaj na razvitak gospodarstva.

DODJELJIVANJE DUBROVAČKOG GRAĐANSTVA ZETSKOM GOSPODARU I POJEDINIM ZETSKIM TRGOVCIMA

Arhivska građa, osobito zapisnici dubrovačkih vijeća, bilježi diplomatske odnose. Dubrovčani su bili zahvalni zetskom gospodaru zbog zauzimanja i utjecaja kod osmanskog komadanta Šahina, da 1388. godine ne napadne Dubrovnik (Božić, 1952, 9). U znak velike zahvalnosti izabrali su ga za svog građanina. Dodjeljivanje prava dubrovačkog građanstva Đurađu II Stracimiroviću izvršeno je 15. listopada 1388.²⁰ Dubrovačka vlada je davala građanstvo pojedinim istaknutim ljudima za

20 *Magnificus dominus d. Georgius filius q. Stracimerii de Balsa dominus Gente etc. per d. rectorem ser Nicolaum de Gondula et suum Minus (sic) fuit acceptus et receptatus in honorabilem civem civitatis Ragusii, pro*

Sl. 2: Povelja Đurađa II Stracimirovića Balšića Dubrovčanima, 27. siječanj 1386. godine (Državni arhiv u Dubrovniku).

njihove zasluge ili onima čije je prijateljstvo smatrala korisnim. Ovo građanstvo se bitno razlikovalo od građanstva datog pojedinim imućnim trgovcima ili zanatlijama koje je vlada naseljavala u Dubrovnik, ili čvršće vezivala za interese grada. Od

---

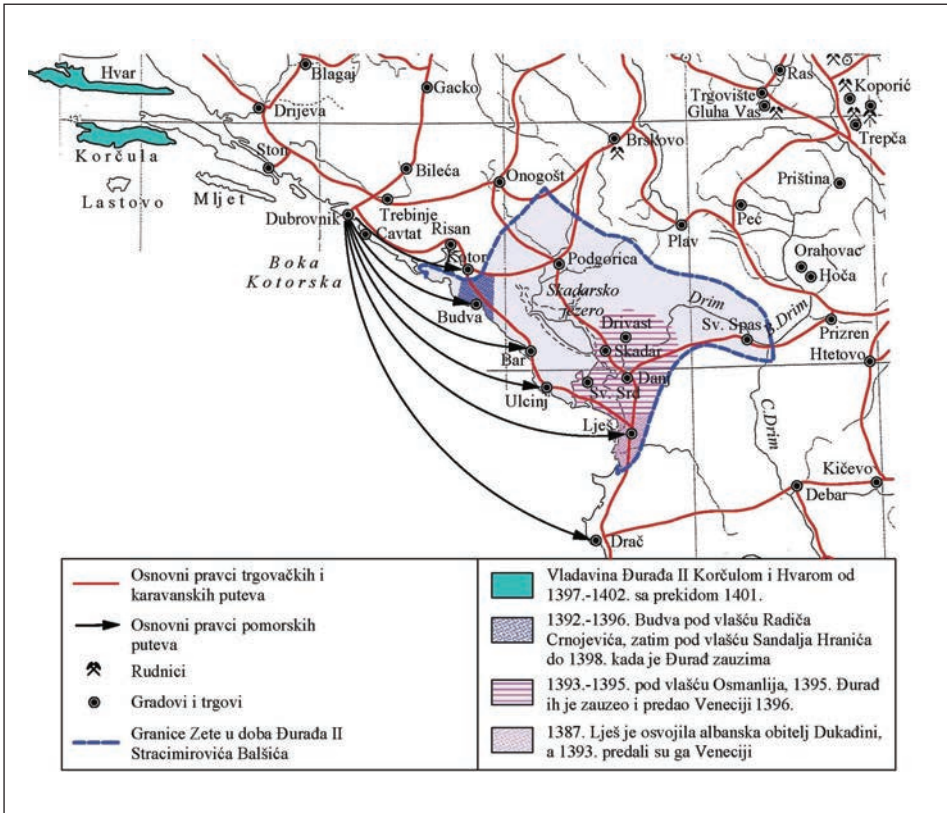
se et suis, infrascriptis conditionibus et pactis: primo, quod dictus magnificus dominus sit et esse debeat obligatus omnibus legibus, statutis, ordinibus tam factis quam fiendis in posterum ac consuetudinibus, honoribus et honoribus ac prerogativis quibus utuntur et sunt obligati alii cives Ragusia ... prefatus dominus et sui heredes possint et valeant venire Ragisium cum suis familiis, eorum bonis et rebus et eorum famulis et ibidem tute stare et immorari et inde discedere et reverti ad omne suum beneplacitum voluntatis et suorum heredum totiens quociens eis placuerit et venire, stare, redire et recedere voluerint, semper procurando et intendendo et vacando bono statui dicte civitatis Ragusii (Dinić, 1964, 490).

svojih počasnih građana vlada je očekivala prijateljsku podršku kad god bi bilo to potrebno, a u zamjenu za to pružala je utočište, kao i druge svoje usluge. Đurađu i njegovim potomcima data je mogućnost da borave u gradu. Dobio je i jednu kuću na raspolaganje, s pravom boravka na trošak Dubrovnika, u slučaju opasnosti da mora napustiti Zetu (Mijušković, 1961, 90–102; Janeković-Römer, 1993, 29–34; Jelčić, 2010, 186–187).

Od sredine XIV. stoljeća Dubrovnik je postao privlačan ne samo za ugrožene građane zaleđa, nego i za ljude željne uspjeha. Zećani su mogli dobiti dubrovačko građanstvo ako su boravili određeno vrijeme, zatim morali su doprinijeti dobrobiti i prosperitetu grada. Imali su obavezu da se dosele s obitelji, kupe nekretninu, izvršavaju sve obaveze i terete građana i nikada se više ne odsele. Podnosili su molbu Malom vijeću, a od 1395. stanovnici su morali dobiti potvrdu i Velikog vijeća. Interesantno je da je Malo vijeće primilo, u jesen 1398., za dubrovačkog građana Dymiter Lubissich de Rottecio kod Bara.²¹ U dokumentima nalazimo poslovne ljude za koje se ističe da su iz Zete. U vremenskom razdoblju od 1385. do 1403., tri skupine zetskih trgovaca stekle su dubrovačko građanstvo. Prvu grupu činili su imućni trgovci, njih je karakteriziralo da samo jedna generacija kraće ili duže vrijeme djeluje u Dubrovniku. Drugu grupu sačinjavale su bogate obitelji, od kojih su neke pripadale vlasteli. Ova skupina trgovaca bavila se trgovačkim poslovima i bila je prisutna u društvenom životu Republike kroz više generacija. Treću skupinu predstavljali su trgovci iz vrlo bogatih obitelji koje su primljene u red Antunina, korporaciju najbogatijih trgovaca, brodovlasnika, financijera, uglednih javnih službenika (učitelja, liječnika i kancelara). Dubrovačko građanstvo iz prve grupe stekli su: Stefan Marinov iz Ulcinja (15. XII. 1388.), Petar Suma iz Drivasta (oko 1388.), Dinko zvani Duma Zogotić (oko 1396.) i Nikša Ratka Milčić (oko 1400.) iz Bara. Iz druge skupine građanstvo su dobili: Desin Nikolić (29. IV. 1391.), Domo Tripetić (28. XI. 1397.), Ivan Piković (početak XV. stoljeća) i Piero Cagn (početak XV. stoljeća) iz Bara, Pavle Martinović (oko 1400.) i Bartol Marinčetić (oko 1400.) iz Ulcinja. U treću skupinu Antunina primljeni su: Turčinović (2. I. 1389.), Stano (1. VIII. 1388.) koji su bili podrijetlom iz Bara i Tripunović iz Ratca (30. XI. 1398.) (Dinić-Knežević, 1995, 204–217; Ćuk, 1999, 153–165). Na temelju najnovijih istraživanja trećoj skupini treba dodati obitelji: Staj iz Bara (približno vrijeme dolaska 1400.) i Tano iz Ulcinja (1395.) (Pešorda-Vardić, 2012, 37, 43, 80–89). Ove zetske trgovačke porodice bavile su se i posredničkom trgovinom između srpskih zemalja i Mediterana.

Đurađ II Stracimirović Balšić umro je u prvoj polovici travnja 1403. godine. U Dubrovniku su znali za njegovu smrt 18. travnja. Istog dana Malo vijeće dalo je instrukcije i poslali su poklisare da izjave saučešće njegovoj ženi. Poklisari su izrazili žaljenje udovici, navodeći da su ga voljeli svi podanici i susjedi, i da Dubrovčani mnogo tuguju zbog smrti njihovog bono et speciale amico (Jelčić, 2010, 264–265).

21 Skrećemo pozornost na radove: Mijušković, 1961, 115, 121–123; Janeković-Römer, 2005, 320–323; Ćirković, 2008; Janeković-Römer, 2015, 331–332.

Sl. 3: Zeta u doba Đurađa II Stracimirovića Balšića (1385.–1403.) i pravci trgovačkih puteva.²²

I pored manjih prekida, trgovačke relacije Zete i Dubrovnika u doba Đurađa II karakterizirali su dosta dobri trgovački odnosi. Njihove poslovne veze doprinijele su obostranom gospodarskom prosperitetu.

²² Rekonstrukcija granica, teritorijalne promjene, kopneni i pomorski putevi, urađeni su na podlogama povijesnih karata: Škrivanić & Tasić, 1959; Blagojević, Vemić, Dimić, Dušanić, Jovanović, Maksimović & Stefanović, 2014, 49.

TRADE RELATIONS BETWEEN ZETA AND DUBROVNIK
FROM 1385 TO 1403*Marijan PREMOVIĆ*

University of Montenegro, Faculty of Philosophy,

81400 Nikšić, Danila Bojovića bb, Montenegro

e-mail: premovicmarijan@yahoo.com

SUMMARY

The article deals with the trade relations between Zeta and Dubrovnik, during the reign of the master Đurađ II Stracimirović Balšić, starting from 1385, when he came to the throne, until his death in 1403. The economic development of Dubrovnik in the last decade of the 14th and during the first years of the 15th century attracted residents from the towns of Zeta, while, when it comes to the foreign politics, the inhabitants of Dubrovnik were adhering to the principle that when a new ruler or the district governor comes, they would seek confirmation of old privileges. In less than half a year after coming to power in Zeta, Đurađ II issued a charter to the people of Dubrovnik (January 27, 1386) confirming friendship and old trading privileges. The charter stipulates the legal position of the Dubrovnik and gives new commercial freedom: Đurađ prescribes that he will compensate for the damage suffered on his territory from his treasury, renounced the benefits from the transit customs in Danja, and guaranteed the protection from robbery and illegal charges, adding that his subjects will not take things from the ships that broke down in the shipwreck along the Zeta coastline and, finally, abolished all salt markets introduced after 1355. Through this charter, the people from Dubrovnik protected their trade, which was largely performed in Zeta and their land. At the same time, the master of Zeta was satisfied by a good cooperation, as the charter encouraged the economic development of his country.

Commercial traffic was performed by land and sea. Land routes were divided into: the coastal ones (via de Zenta) and those from the coast to the interior of the country and the Balkan Peninsula (via Jesera). Ships loaded with goods sailed from Dubrovnik to the Adriatic Sea, or, more precisely, to Bar, Ulcinj and the monastery Sv. Srđa on the river Bojana. The larger ships from the Adriatic flowed into the river Bojana to the monastery of Sv. Srđ, where the market was located, from which the goods were taken over and transported by caravans to the interior of the Balkans. The most important economic center on the coast of Zeta was Ulcinj, and then Bar, while Budva was far behind the importance. The structure of the commodity exchange was as follows: from Dubrovnik, grains, salt, fabrics and construction material were exported, and wood, butter (oil) and fish were imported from Zeta. An important factor in commercial traffic was the safety of roads. While working on the relations between Zeta and Dubrovnik, the research showed that the prohibitions and breaks of trade had a special significance. The discontinuation of trade links was most often due to the attack on the Dubrovnik merchants in Zeta (1386 and 1396), the introduc-

tion of new customs duties in Danja (1395) and Ulcinj (1396, 1397 and 1403), war conflicts (1392 and 1395) and the plague epidemic (1391 and 1392).

Trade relations were not solely limited to goods and transit traffic, since the financial operations were present, as well. The people from Zeta often borrowed money in Dubrovnik, under precisely envisaged conditions. The most common deadlines for repayment of loans were from one to six months. Borrowings ranged from 40 to 300 ducats. According to our compilation, the inhabitants of Zeta, during the period from 1389 to 1396 and 1401 were recorded in 42 pledges. Their total debt amounted to 6,734 ducats, 479 perpers and 148½ grouses. Traders have formed trade companies to unite financial assets, in order to earn profits faster and easier. Profit from trading and damages were usually divided between members of the company on equal shares or according to the invested capital. There were several business associations: the one between Vals and Vlachs from Ulcinj with Utešin Radosaljić (1392), Jurjen Drašinović from Bar with Ratko Pervanović from Lopud (1395) and so on.

A small number of traders of Zeta gained trading success and wealth in business, and according to the stipulated conditions, they acquired Dubrovnik citizenship. In the period from 1385 to 1403, three groups of traders from Zeta acquired Dubrovnik citizenship. The first group consisted of wealthy traders, only one of their generations worked for a short or longer period in the city of Sv. Vlah: Stefan Marinov from Ulcinj (15th December 1388), Petar Suma from Drivasta (about 1388), Dinko called Duma Zogotić (around 1396) and Nikša Ratka Milčić (about 1400) from Bar. The second group was made up of rich families that were present in the social life of the Republic through several generations: Desin Nikolić (29 April 1391), Domo Tripetić (28th November 1397), Ivan Piković (the beginning of the 15th century) and Piero Cagn the beginning of the 15th century) from Bar, Pavle Martinović (around 1400) and Bartol Marinčetić (around 1400) from Ulcinj. The third group was represented by traders from very wealthy families who were received in the order of Antunin: Turčinović (2nd of January 1389), Stano (1st of August 1388), Stai from Bar (approximate time of arrival in 1400) who originated from Bar, Tripunović from Ratac and Tano from Ulcinj (1395).

Based on the studied archival material from the Dubrovnik Archive we can safely conclude that, in spite of the minor interruptions, trade relations between Zeta and Dubrovnik in the era of Đurađ 2nd (1385–1403) were characterized by quite good trade relations. Their territorial proximity and business connections have contributed to the mutual economic development and prosperity of this area.

Keywords: trade, Zeta, Dubrovnik, Đurađ II Stracimirović Balšić, trade routes, customs, loans

IZVORI I LITERATURA

- DAD, 1** – Državni arhiv u Dubrovniku (DAD), Zbirka ćirilskih povelja, № 152, 27. I. 1386.
- DAD, 2** – DAD, Diversa Cancellariae (DC), sv. 26 (1385.–1387.), fol. 56, 24. III. 1386.
- DAD, 3** – DAD, DC, sv. 26, fol. 175', 29. III. 1387.
- DAD, 4** – DAD, DC, sv. 29 (1389.–1391.), fol. 92', 5. V. 1390.
- DAD, 5** – DAD, DC, sv. 32 (1396.–1399.), fol. 80, 29. VIII. 1397.
- DAD, 6** – DAD, DC, sv. 32, fol. 137', 2. V. 1398.
- DAD, 7** – DAD, DC, sv. 34, (1401.–1403.), fol. 172', 28. X. 1402.
- DAD, 8** – DAD, DC, sv. 26, fol. 152', 22. I. 1387.
- DAD, 9** – DAD, DC, sv. 32, fol. 138', 6. V. 1398.
- DAD, 10** – DAD, DC, sv. 32, fol. 172, 17. VIII. 1398.
- DAD, 11** – DAD, DC, sv. 32, fol. 23', 54'.
- DAD, 12** – DAD, DC, sv. 26, fol. 149, 10. I.–14. I. 1387.
- DAD, 13** – DAD, DC, sv. 29, fol. 48, 7. I. 1390.
- DAD, 14** – DAD, DC, sv. 32, fol. 37', 11. IV. 1397.
- DAD, 15** – DAD, DC, sv. 32, fol. 71', 4. VIII. 1397.
- DAD, 16** – DAD, DC, sv. 31, (1391.–1399.), fol. 42, 13. XI. 1392.
- DAD, 17** – DAD, DC, sv. 32, fol. 151.
- DAD, 18** – DAD, Lettere e commissioni di Levante (LCL), sv. 1 (1395.–1423.), fol. 21, 3. X. 1399.
- DAD, 19** – DAD, Reformationes, sv. 31 (1397.–1399.), fol. 113, 11. IV. 1398.
- DAD, 20** – DAD, LCL, sv. 4, fol. 12, 18. IV. 1403.
- DAD, 21** – DAD, DC, sv. 30 (1392.–1394.), fol. 112, 7. VI. 1392.
- DAD, 22** – DAD, Debita Notariae (DN), sv. 10, (1389.–1392.), fol. 1, 10', 17', 23, 30', 32, 34', 35', 36.
- DAD, 23** – DAD, DN, sv. 10, fol. 73, 85.
- DAD, 24** – DAD, DN, sv. 10, fol. 99', 107', 109, 110', 120.
- DAD, 25** – DAD, DN, sv. 10, fol. 128', 143, 147, 147', 149', 150, 159', 159', 162', 175', 176'.
- DAD, 26** – DAD, DN, sv. 11 (1393.–1395.), fol. 13', 28, 43, 46, 52.
- DAD, 27** – DAD, DN, sv. 11, fol. 83'.
- DAD, 28** – DAD, DN, sv. 11, fol. 124, 125, 129, 150', 174.
- DAD, 29** – DAD, DN, sv. 11, fol. 177.
- DAD, 30** – DAD, DN, sv. 11 (1400.–1405.), fol. 12, 38', 52'.
- DAD, 31** – DAD, DN, sv. 10, fol. 174', 2. XII. 1392.
- DAD, 32** – DAD, DN, sv. 11, fol. 119', 19. II. 1395.
- DAD, 33** – DAD, DC, sv. 32, fol. 154, 20. VI. 1398.
- DAD, 34** – DAD, DN, sv. 10, fol. 20, 74', 106, 112, 113', 132', 134, 143', 164', 174'.
- Dinić, J. M. (1964):** Odluke veća Dubrovačke republike II. Beograd, Naučno delo.
- Dragičević, P. (2009):** Dvije dubrovačke žalbe povodom prodaje soli u Sutorini. Građa o prošlosti Bosne, Banja Luka, 2, 99–109.
- Iorga, N. (1899):** Notes et extraits pour servir l'histoire des croisades au XVe siècle II. Paris, E. Leroux.

- Kurtović, E. (2017):** Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne. I/1 (Ispisi iz knjiga zaduženja Državnog arhiva u Dubrovniku 1365–1521). Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Lonza, N. & Z. Šundrica (2005):** Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392. Zagreb, Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku.
- Lonza, N. (2011):** Odluke dubrovačkih vijeća 1395–1397. Reformationes consiliorum civitatis Ragusii 1395–1397. Zagreb, Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku.
- Miklosich, Fr. (1858):** Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii. Viennae, Apud guilelmum Braumüller.
- Novaković, S. (1912):** Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka. Beograd, Srpska kraljevska akademija.
- Rudić, S. (2009):** Povelja Đurđa I Balšića Dubrovniku. Stari srpski arhiv, 8, Beograd, 101–110.
- Rudić, S. (2010):** Povelja Balšića Dubrovčanima: na Mati, 1368, 17. januar. Stari srpski arhiv, 9, 93–98.
- Rudić, S. (2011):** Povelja Balše II kojom potvrđuje Dubrovčanima privilegije dobijene od brata mu Đurđa: Ratac, 1379, novembar 20. Stari srpski arhiv, 10, Beograd, 103–107.
- Rudić, S. (2012):** Povelja duke dračkog Balše II Dubrovčanima. Stari srpski arhiv, 11, 101–106.
- Šekularac, B. (1987):** Dukljansko–zetske povelje. Titograd, Istorijski institut SR Crne Gore.
- Thallóczy, L., Jireček, C. & E. Sufflay (1918):** Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia II (annos 1344–1406 continens). Vindobonae (Beč), Typis Adolphi Holzhausen.
- Stojanović, Lj. (1929):** Stare srpske povelje i pisma I–1. Dubrovnik i susedi njegovi. Beograd, Srpska Kraljevska Akademija.
- Ančić, M. (1987):** Prosopografske crtice o Hrvatinićima i Kosačama: (prilog povijesti zapadnog Balkana s kraja XIV i početka XV stoljeća). Istorijski časopis, 33, 37–56.
- Antonović, M. (2003):** Grad i župa u Zetskom primorju i severnoj Albaniji u XIV i XV veku. Beograd, Istorijski institut.
- Baršić, F. (1975):** Vladarski čin Kneza Lazara. U: Božić, I. & V. Đurić (ur.): Zbornik radova o Knezu Lazaru. Beograd, Kruševac, Filozofski fakultet, Narodni muzej, 45–63.
- Blagojević, M. (1983):** Pregled istorijske geografije srednjovekovne Srbije. Zbornik Istoriskog muzeja Srbije, 20, 45–126.
- Blagojević, M. (1997):** Državna uprava u srpskim srednjovekovnim zemljama. Beograd, Službeni list SRJ.
- Blagojević, M. (2011):** Srpska državnost u srednjem veku. Beograd, Srpska književna zadruga.
- Blagojević, M., Vemić, M., Dimić, Lj., Dušanić, S., Jovanović, B., Maksimović, Lj. & D. Stefanović, D. (2014):** Istorijski atlas [Kartografska građa] (2. izd.). Beograd, JP Zavod za udžbenike.
- Blažina-Tomić, Z. (2007):** Kacamorti i kuga: utemeljenje i razvoj zdravstvene službe u Dubrovniku. Zagreb, Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku.
- Božić, I. (1952):** Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku. Beograd, Naučna knjiga.
- Božić, I. (1979):** Nemirno Pomorje XV veka. Beograd, Srpska književna zadruga.
- Čuk, R. (1986):** Srbija i Venecija u XIII i XIV veku. Beograd, Istorijski institut, Prosveta.

- Ćuk, R. (1999):** Trgovci iz zetskih gradova u Dubrovniku i srpskim zemljama u srednjem veku. U: Kovačević, B. (ur.): Srednjovjekovna istorija Crne Gore kao polje istraživanja. Podgorica, Istorijski institut Republike Crne Gore, 153–166.
- Ćirković, S. (1997):** Rabotnici, vojnici, duhovnici: društva srednjovekovnog Balkana. Beograd, Equilibrium.
- Ćirković, S. (2008):** Iz starog Dubrovnika: građani rođeni i građani stečeni. Istorijski časopis, 56, 21–37.
- Ćirković, S., Božić, I., Bogdanović, D. & V. Đurić (1970):** Istorija Crne Gore II/2. Od kraja XII do kraja XV vijeka. Crna Gora u doba oblasnih gospodara. Titograd, Redakcija za istoriju Crne Gore.
- Dinić-Knežević, D. (1966):** Trgovina vinom u Dubrovniku u XIV veku. Godišnjak Filozofskog fakulteta, 9, 39–85.
- Dinić-Knežević, D. (1967):** Trgovina žitom u Dubrovniku u XIV veku. Godišnjak Filozofskog fakulteta, 10, 79–131.
- Dinić-Knežević, D. (1971):** Trgovina drvetom u Dubrovniku u XIV veku. Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 14, 1, 9–30.
- Dinić-Knežević, D. (1982):** Tkanine u privredi srednjovekovnog Dubrovnika. Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Dinić-Knežević, D. (1995):** Migracije stanovništva iz južnoslovenskih zemalja u Dubrovnik tokom srednjeg veka. Novi Sad, Srpska akademija nauka i umetnosti Ogranak u Novom Sadu, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za istoriju.
- Dinić-Knežević, D. (1999):** Zetski primorski gradovi u svetlu dubrovačkih izvora. U: Kovačević, B. (ur.): Srednjovjekovna istorija Crne Gore kao polje istraživanja. Podgorica, Istorijski institut Republike Crne Gore, 131–139.
- Foretić, V. (1940):** Otok Korčula u srednjem vijeku do g.1420. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Foretić, V. (1959):** Dubrovački arhiv u srednjem vijeku. Anali Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, 6–7, 315–336.
- Foretić, V. (1980):** Povijest Dubrovnika do 1808. Deo 1, Od osnutka do 1526. Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Gecić, M. (1955):** Dubrovačka trgovina solju u XIV veku. Zbornik Filozofskog fakulteta, 3, 95–153.
- Gecić, M. (1962):** Zeta pod Balšićima. Doktorska disertacija u rukopisu. Beograd, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Hrabak, B. (1999):** Privreda Bara u XIV i XV veku. U: Kovačević, B. (ur.): Srednjovjekovna istorija Crne Gore kao polje istraživanja. Podgorica, Istorijski institut Republike Crne Gore, 167–197.
- Hrabak, B. (2005):** Arbanaške studije III. Beograd, Arhivar.
- Imamović, E. (1988):** Rimska cestovna mreža na dubrovačkom području. U: Rapanić, Ž. (ur.): Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području. Zagreb, Hrvatsko arheološko društvo, 119–127.
- Janeković-Römer, Z. (1993):** Stranac u srednjovjekovnom Dubrovniku: između prihvaćenosti i odbačenosti. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, 26, 27–37.

- Janeković-Römer, Z. (1999):** O poslaničkoj službi i diplomatskom protokolu Dubrovačke Republike u 15. stoljeću. U: Andrić, M. & M. Valentić (ur): Hrvatska srednjovjekovna diplomacija, Zbornik Diplomatske akademije 4. Zagreb, Diplomatska akademija Ministarstva vanjskih poslova Republike Hrvatske, 193–203.
- Janeković-Römer, Z. (2005):** Građani, stanovnici, podanici, stranci, inovjerci u srednjovjekovnom Dubrovniku. U: Budak, N. (ur.): Raukarov zbornik: zbornik u čast Tomislava Raukara, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest – FF press, 317–346.
- Janeković-Römer, Z. (2015):** The Frame of Freedom. The Nobility of Dubrovnik between the Middle Ages and Humanism. Zagreb, Dubrovnik, Croatian Academy of Sciences and Arts, The Institute for Historical Sciences in Dubrovnik.
- Jelčić, J. (2010):** Zeta i dinastija Balšića: dokumentovane istorijske studije. Podgorica, Matica crnogorska.
- Jireček, K. (1959):** Trgovački putevi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem veku. Zbornik Konstantina Jirečeka, I. Beograd, 205–304.
- Krizman, B. (1957):** Diplomati i konzuli u starom Dubrovniku. Zagreb, IBI.
- Kurtović, E. (2009):** Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranic Kosača. Sarajevo, Institut za istoriju.
- Kurtović, E. (2014):** Konj u srednjovjekovnoj Bosni. Sarajevo, Univerzitet.
- Lonza, N. (1998):** Ceremonijal Dubrovačke Republike. U: Berković, S. (ur): Diplomacija Dubrovačke Republike, Zbornik Diplomatske akademije 3. Zagreb, Ministarstvo vanjskih poslova Republike Hrvatske – Diplomatska akademija, 169–175.
- Malović-Đukić, M. (1993–1994):** Privredne veze Ulcinja i Dubrovnika krajem XIV i početkom XV veka. Istoriski časopis, 40–41, 57–70.
- Manken, I. (1960):** Dubrovački patricijat u XIV veku. Deo 1. Beograd, Naučno delo.
- Marković, S. (2010):** Notarijati medievalnih komuna crnogorskog primorja (odrazi antičkog nasljeđa, autonomnosti urbaniteta i humanističkog univerzalizma). Acta Histriae, 18, 4, 823–846.
- Marković, S. (2014):** Stanovništvo srednjovjekovnog Bara. Perast, Gospa od Škrpjela.
- Mijušković, J. (1961):** Dodjeljivanje dubrovačkog građanstva u srednjem veku. Glas SANU, 9, 89–130.
- Milić, M. M. (2012):** Ekonomske prilike u državi Balšića (kroz literaturu). U: Drašković, Č. (ur.): Balšići. Podgorica, 177–188.
- Milutinović, B. (1999):** Borba Balšića sa Mlečanima za zetske primorske gradove. U: Kovačević, B. (ur.): Srednjovjekovna istorija Crne Gore kao polje istraživanja. Podgorica, Istorijski institut Republike Crne Gore, 199–227.
- Mišić, S. (2007):** Korišćenje unutrašnjih voda u srpskim zemljama srednjeg veka. Beograd, Utopija.
- Mišić, S. (2010):** Leksikon gradova i trgova srednjovekovnih srpskih zemalja: prema pisanim izvorima. Beograd, Zavod za udžbenike.
- Mišić, S. (2014):** Istorijska geografija srpskih zemalja: od 6. do polovine 16. veka. Beograd, Magelan Pres.

- Mitrović, K. (2014):** Odnos kneza Lazara i njegovih naslednika sa Balšićima: 1365–1402. U: Mišić, S. (ur.): *Vlast i moć*. Kruševac–Beograd, Narodna biblioteka, Centar za istorijsku geografiju i istorijsku demografiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, 257–268.
- Mitrović, K. (2015):** Benediktinci na području Barske nadbiskupije i Kotsorske biskupije: (9. stoljeće–1571). Cetinje–Kotor, Ministarstvo kulture Crne Gore–Kulturni centar “Nikola Đurković”.
- Pešorda-Vardić, Z. (2012):** U predvorju vlasti. Dubrovački antunini u kasnom srednjem vijeku. Zagreb, Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku–Hrvatski institut za povijest.
- Raukar, T (2006):** Splitska trgovačka društva XIV. stoljeća. U: Jerše, S., Mihelič, D. & P. Štih (ur.): *Med Srednjo Evropo in Sredozemljem: Vojetov zbornik*. Ljubljana, Založba ZRC, 379–394.
- Rudić, S. (2013):** Balšići i Dubrovnik – prilog poznavanju pravnih odnosa. *Istorijski časopis*, 62, 35–45.
- Schmitt, J. O. (2001):** *Das venezianische Albanien: (1392–1479)*. München, R. Oldenbourg.
- Stanojević, S. (1923):** Studije o srpskoj diplomaciji. “Glas” Srpske Kraljevske Akademije, 106, Sremski Karlovci, 1–96.
- Šekularac, B. (2011):** Crna Gora u doba Balšića. Cetinje, Obod.
- Spremić, M. (2005):** Prekinut uspon: srpske zemlje u poznom srednjem veku. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Škrivanić, G. & N. Tasić (1959):** *Srednjovekovna Zeta [Kartografska građa]*. Titograd, Istarski institut NR Crne Gore.
- Škrivanić, G. (1971):** Putevi u srednjovekovnoj Zeti. *Glasnik Srpskog geografskog društva*, 51, 1, 75–85.
- Škrivanić, G. (1974):** Putevi u srednjovekovnoj Srbiji. Beograd, Turistička štampa.
- Vekarić, N. (2012):** *Vlastela grada Dubrovnika, 2. Vlasteoski rodovi (A–L)*. Zagreb, Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU.
- Vekarić, N. (2014):** *Vlastela grada Dubrovnika, 5. Odabrane biografije (E–Pe)*. Zagreb, Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU.
- Venier, G. (2016):** Konzuli i konzularna služba Dubrovnika (komune) i Dubrovačke Republike u balkanskom zaleđu (XII.–XV. st.). *Zagrebačka pravna revija*, 4/3, 275–306.
- Voje, I. (1968):** *Knjige zadolžnic: posebna notarska serija Dubrovniškoga arhiva: univ. profesorju dr. Gregorju Čremošniku ob 10–letnici njegove smrti*. *Zgodovinski časopis*, 22, 3–4, 207–223.
- Voje, I. (1976):** *Kreditna trgovina u srednjovekovnom Dubrovniku*. Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Voje, I. (2003):** *Poslovna uspešnost trgovcev v srednjeveškem Dubrovniku*. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Voje, I. (2015):** Prilog proučavanju dubrovačkih trgovačkih društava. U: Kuzmanović, R., Mirjanić, D. & Đ. Tošić (ur.): *Zbornik radova u čast akademiku Desanki Kovačević Kojić*. Banja Luka, Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, 175–187.